

Володимир Горбатюк

ЧЕРНІГІВСЬКА ЗЕМЛЯ ЯК ЦЕНТР ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

CHERNIHIV LAND AS THE CENTER OF THE FORMATION OF THE UKRAINIAN CONSERVATIVE IDEOLOGY

DOI: 10.58407/litopis.250304

© В. Горбатюк, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1954-660X>

Мета роботи – вивчення процесу формування української консервативної аристократії на території Чернігівщини, з особливим акцентом на соціальних, політичних та культурних чинниках, що вплинули на розвиток цієї аристократії. Це включає аналіз ключових аристократичних родин Чернігівської землі, їхню роль у суспільстві, взаємодію з іншими соціальними групами та вплив на загальний розвиток регіону. Дослідження базується передовсім на спеціально-наукових методах, а саме: порівняльно-історичному, історико-типологічному, а також на загальнонаукових – аналізу, індукції, дедукції, синтезу, структурно-системному тощо. **Наукова новизна** дослідження полягає у всебічному аналізі формування української консервативної аристократії на території Чернігівщини. У роботі вперше детально розглянуто специфічні особливості розвитку цієї соціальної групи, включаючи її політичні та культурні впливи на регіон. Дослідження також виявляє вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на процеси формування і трансформації аристократичних родин, зокрема в контексті змін соціально-політичної ситуації в Україні. **Висновки.** Дослідження підкреслює ключову роль Чернігівщини у формуванні української консервативної аристократії, яка походила з козацької старшини. Ці аристократичні родини мали значний вплив на збереження традицій та розвиток регіону, проте стикалися з труднощами адаптації до нових політичних умов. Вони активно підтримували культурну спадщину, сприяючи збереженню національної ідентичності. Отже, Чернігівщина виступала не лише як політичний та економічний центр, але й як осередок культурного розвитку, де консервативна аристократія відіграла важливу роль.

Ключові слова: історія України XIX – початку XX ст., консервативна аристократія, консерватизм, меценати, Чернігівщина.

The purpose of the work is to study the process of formation of the Ukrainian conservative aristocracy in the territory of Chernihivschyna, with a special emphasis on social, political and cultural factors that influenced the development of this aristocracy. This includes an analysis of the key aristocratic families of Chernihivschyna, their role in society, interaction with other social groups, and influence on the overall development of the region. **Research methods** are primarily based on special scientific methods, namely: comparative-historical, historical-typological, as well as general scientific methods – analysis, induction, deduction, synthesis, structural-systemic, etc. **Novelty.** The scientific novelty of the study consists in a comprehensive analysis of the formation of the Ukrainian conservative aristocracy in the territory of Chernihivschyna. For the first time, the work examines in detail specific features of the development of this social group, including its political and cultural influences on the region. The study also reveals the influence of internal and external factors on the processes of formation and transformation of aristocratic families, particularly in the context of changes in the socio-political situation in Ukraine. **Conclusions.** The study emphasizes the key role of Chernihivschyna in the formation of the Ukrainian conservative aristocracy, which came from Cossack nobility. These aristocratic families had a significant influence on the preservation of traditions and the development of the region, but faced difficulties in adapting to new political conditions. They actively supported cultural heritage, contributing to the preservation of national identity. Thus, Chernihivschyna acted not only as a political and economic center, but also as a center of cultural development, where the conservative aristocracy played an important role.

Key words: *history of Ukraine in the 19th – the early 20th c., conservative aristocracy, conservatism, patrons, Chernihivschyna.*

Наприкінці XVIII ст. українські землі остаточно втратили свої автономістські козацькі вольності й були поділені між двома імперіями – Російською та Австрійською. Головною метою метрополій щодо новоприєднаних українських територій стала їх інтеграція у соціальні, економічні, представницькі та культурні структури імперій. Російська імперська влада проводила поступову асиміляцію місцевої еліти, яка була змушена присягати російському монарху, або ж втрачала свій соціальний статус через відмову підтвердження нобілітації.

На українських землях, що ввійшли до складу Війська Запорозького (Гетьманщини), козаки почали відігравати провідну роль в ієрархічному порядку вже в період Хмельниччини. Вони фактично заміщали тут давню руську шляхту, яка була не в змозі приймати державницькі рішення, обмежившись захистом національно-культурного середовища та м'якою опозицією до монархії. Тож уже в сер. XVII – на поч. XVIII ст. на цих землях формується новий аристократичний стан – козацька старшина. Вона намагалась офіційно позиціонувати себе як спадкову шляхту, чому почасти сприяла практика утворення кланів козацької старшини, а також підтримка цих процесів з боку гетьманів, які на цю старшину й спиралися. Та й сама козацька старшина сприймала себе як нову еліту ще від моменту свого утворення¹. Однак водночас поміж гетьманами і старшиною сформувалося протиріччя, що було продовженням річпосполитської традиції, – зрозумілої козацькій старшині та яку вона прагнула культивувати й у Гетьманщині, відображення чого помітно й у законодавстві Гетьманщини². Усе це, власне, й сприяло падінню після смерті Хмельницького майже всіх гетьманів. Саме тому козацька старшина, аж до часів К. Розумовського, чинила опір ідеї перетворення гетьманської влади на монархічну. Неспроможність козацької еліти створити власну національну монархічну ідею та поширити її на всі верстви суспільства Гетьманщини створило обставини для проникнення сюди чужоземних імперських ідей та проєктів, які пропонували кращі умови існування в обмін на лояльність та інтеграцію в імперський дискурс.

Російська монархія пропонувала принцип «подвійної ідентичності», за яким козацькі еліти приймали імперські ідеї та присягали на вірність імператору, натомість на приватному рівні зберігали свої традиції. І за це отримували збереження привілейованого статусу, затвердженого тепер офіційно, включно з економічними правами. Так, саме в момент поглинання колишньої Гетьманщини, в Російській імперії з'явилася «Жалувана грамота дворянству» (1785 р.), якою імперська влада наділила поміщиків виключним правом на володіння землею і кріпаками та виключним правом на державну службу, а також звільнила їх від подушної податі, надала право торгівлі, створення мануфактур тощо³. Саме останнє й стало ключовим чинником для колаборації козацької старшини в основній її масі⁴.

Це ознаменувало інтеграцію козацької старшини в ієрархічне середовище імперської Росії. Козацькі роди здебільшого продовжували виконувати опікунську роль у житті українського суспільства, але втрачали свою стратегічну значимість у прийнятті рішень у межах окремої, української, державності. У той же час, наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. зростають площі поміщицьких землеволодінь, а селянство потрапляє в кріпосну залежність від поміщиків. Ті, хто не зміг довести своє шляхетне походження або не отримав згоди від царя, втрачав свій привілейований статус, а разом і землі.

Інтегруючись у російське суспільство, отримавши статус російського дворянства, українська старшина частково зберігала пам'ять про «козацьку звитягу» минулих років. Часи перебування під владою Речі Посполитої також суттєво вплинули на формування цінностей і традицій української аристократії⁵. Прояви збереження цих чинників відобразилися як у культурі – мистецтві, літературі, архітектурі тощо, так і в побуті. Перш за все це можна було відстежити на території Лівобережної України, де досить довго зберігався суспільно-політичний та економічний центр українського життя. Саме тут були всі століці Гетьманщини після Чигирини...⁶ Тут відбувається економічне піднесення міст, зокрема Глухова, Ніжина, Лубен, а полковий козацький устрій, що найдовше затримався на Лівобережжі, обумовив і те, що саме тут утвердилась як еліта й козацька старшина. Отриман-

¹ Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозволля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: Кліо, 2017.

² Див.: Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. Ю. Шемшученко. Київ, 1997.

³ Бойко О. Лизогуб Федір Андрійович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6. С. 141.

⁴ Таїрова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской Рады (1654–1658). Київ: Кліо, 2019; Джиджора І. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730-х рр. Київ: Кліо, 2020.

⁵ Таїрова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской Рады... С. 13–16.

⁶ Вечерський В. Гетьманські століці України. Київ: Наш час, 2008.

ня нею дворянства під час поглинання регіону Російською імперією закріпило цей її статус⁷.

Ця «нова стара еліта» хоча й виявляла лояльність до імперії, водночас, як зазначалося вище, прагнула культивувати власні традиції. Так, Полтава, яка ще пам'ятала поразку І. Мазепи, незабаром стала центром мовно-культурного відродження, у витоків якого стояв І. Котляревський. Загалом, особливих зусиль для розвитку української національної ідеї в умовах тотального зросійщення докладали колишні українські шляхетні роди, які ставали справжніми патронами місцевих громад, перетворюючи свої маєтки фактично в національно-культурні осередки.

У XIX – поч. XX ст. північна частина Полтавської губернії, що історично належала до Чернігівської землі, мала значну кількість маєтків і міських володінь, власниками яких були українські поміщики (у минулому – представники козацької старшини), які намагалися зберегти свою національно-культурну ідентичність, перебуваючи в російській імперській системі. Прагнучи зберегти давні традиції й водночас уникаючи революційних виступів, аби зберегти свої економічні преференції, ця елітарна група органічно сприйняла саме консервативний світогляд та політичні погляди. Ураховуючи те, що основна маса колишніх великих козацьких старшинських родів зосереджувалася в межах Чернігівщини, цілком закономірно, що саме цей регіон став важливим осередком зародження й існування консервативного руху в Україні. Адже місцеве дворянство намагалося зберегти свій соціальний уклад, озираючись на традиції та історію.

Традиціоналізм проявився і в організації власного господарства колишньою козацькою старшиною. Володіння українських аристократичних родин на Чернігівщині були досить значними та мали важливе економічне й соціальне значення для регіону та країни загалом. Багато з цих маєтків були центрами сільського господарства, де вирощували зернові культури, розводили худобу та займалися іншими видами аграрного виробництва – тими, що й сторіччя до того. Працювали також млини, цукрові заводи, інші промислові підприємства, що створювалися вже в умовах та за потребами нового, капіталістичного ладу. У цьому проявилася осмисленість консерваторів – готовність приймати нове, хай і обережно, у разі позитивних наслідків від цих новацій. Це дозволяє чітко розмежувати консерватизм і реакцію.

Але водночас простежувалися й негативні наслідки від втрати козацької автономії на цих землях. Закріпачення селян, унеможливлення нагромадження дрібного капіталу і тотальна економічна й технічна відсталість країни в цілому поглиблювали класові протиріччя між людьми. Окрім цього, небажання створення умов для економічного розвитку та ментальна зверхність російської влади поступово консервували розвиток і здійснення промислового перевороту в Україні та Російській імперії загалом⁸.

У цілому сама природно-кліматична ситуація та особливості економічного розвитку Чернігівщини зумовлювали те, що й у XIX ст. тут ще панував аграрний сектор. А він, як найбільш консервативний вид господарської діяльності, накладав відбиток і на весь хід життя, зумовлюючи вироблення відповідного світогляду у населення та його еліти. І це найкраще демонструє саме колишня козацька старшина, що міцно обсіла цей регіон України.

На прикладі Чернігівщини можна простежити позитивні зрушення української аристократії, меценатів, які намагалися створити сприятливі умови для розвитку економіки та поліпшення життя української громади. Зокрема, взірцем такої діяльності були родини Скоропадських, Тарнавських, Лизогубів, Галаганів, Милорадовичів, Стороженків, Товстолісів...

Так, представниками відомого українського козацького роду, який відіграв важливу роль в історії Лівобережної України, були Скоропадські.

Родина Скоропадських мала значні маєтки на Чернігівщині: землі, сільськогосподарські угіддя, міські будинки. Одним із найвідоміших володінь був Тростянецький маєток, який заснував у XVIII ст. Іван Михайлович Скоропадський (1805–1887), дід майбутнього гетьмана України Павла Петровича Скоропадського (1873–1945). Там знаходився великий дендропарк, ставки, палац із багатою колекцією мистецтва та старовини, великою бібліотекою⁹.

⁷ Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Санкт-Петербург: Тип-я II Отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1830. Т. XXII. С. 344–358.

⁸ Чуткий А. Нариси з економічної історії України (кінець XVIII – початок XX ст.): на шляху до другого утвердження капіталізму. Ніжин, 2024. С. 115–146.

⁹ Ульяновський В., Лупанов О. Скоропадські. Історія та традиції гетьманського роду. Альбом. Київ: Вид-во «Софія», 1997. С. 35.

У своїх спогадах про дитинство Павло Скоропадський згадує маєток у Тростянці в позитивному руслі, час проведення в якому та оточення майбутнього гетьмана вплинуло на його подальше життя і кар'єру: «Україна сприймалася як славне рідне минуле, але ніяк не пов'язувалась із теперішнім, іншими словами, ніяких політичних міркувань, що були пов'язані з відновленням України, не було»¹⁰.

Родинний будинок Скоропадських у Тростянці був справжньою берегинею культових українських старожитностей. На стінах висіли картини автентичних «Мамаїв» та зображення українських гетьманів, серед яких був і портрет І. Мазепи. Оселя була сповнена різноманітних колекцій стародруків, зброї козацьких часів та елементів українського побуту і мистецтва. Родина шанобливо ставилася до української пісні та музики, а з маєтку часто можна було чути думи у виконанні бандуристів.

З особливою пристрасстю в родині Скоропадських ставилися до землі: вони мали чималі городи та розкішні сади, у сім'ї створювався культ хліба, що в майбутньому вплинуло на Павла Скоропадського, який вбачав у хліборобському середньому класі основу для позитивних перетворень у державі.

Обробляти землю й працювати в садах юного Павла Скоропадського привчав його дід Іван, який активно засаджував рідкісними деревами, агрокультурами та різноманітними рослинами свої території. Іван Скоропадський створив один із найкращих в Україні дендропарків, що був розташований серед його помістя у Тростянці, яким можна милуватися й сьогодні.

Окрім розвитку садово-паркового мистецтва, Іван Скоропадський опікувався життям селян: допомагав розвивати народну освіту, займався будівництвом шкіл та брав важливу участь у дебатах щодо скасування кріпацтва.

У свою чергу батько Павла Скоропадського та син Івана – Петро Іванович Скоропадський (1834–1885) – також відіграв важливу роль в історії Лівобережної України. Він народився у 1834 р. і був прямим нащадком гетьмана Івана Скоропадського. Петро Скоропадський був великим землевласником і провідним представником аристократії свого часу – володів значними маєтками на Чернігівщині, що робило його одним із найвпливовіших діячів у регіоні. Як і його предки, він займався благодійництвом, підтримував розвиток освіти та культури, що теж відповідало духу консервативної течії політичної думки у межах європейської цивілізації.

У 1873 р. Петро Скоропадський одружився з Марією Андріївною Миклашевською, яка також походила зі знатного українського роду з Чернігівщини. Цей шлюб укріпив родинні зв'язки між двома провідними аристократичними сім'ями України й відповідав усталеній практиці збереження та примноження родинних володінь, що сягала корінням річпосполитських традицій.

Скоропадський був патріотом своєї землі і постійно дбав про добробут своїх селян. Він продовжував традиції предків, підтримуючи українську культуру та мову навіть у складні часи політичних змін в імперії. Він дбав про освіту, фінансував школи та сприяв розвитку інфраструктури в Чернігівській губернії, зокрема у своїх маєтках. Він також мав вплив у політичному житті тогочасної Російської імперії, був поважним представником української аристократії при царському дворі. Однак його діяльність була більше зосереджена на внутрішніх справах родини та розвитку української культури на місцевому рівні.

Петро Іванович Скоропадський був освіченою людиною, його бібліотека налічувала повні комплекти популярних часописів, таких, як: «Вісник Європи», «Слово», твори філософів Гегеля та Огюста Конта, книги про Авраама Лінкольна, Отто фон Бісмарка, трактат «Бог у природі» тощо. Однак найбільше тут було літератури про сільське господарство, промисли, лісництво, економіку, політекономію, фізіологію, конярство, природознавство, гомеопатію. Зокрема, у бібліотеці був комплект «Трудів вільного економічного товариства» і навіть «Капітал» К. Маркса. Із книг з україністики в бібліотеці були лише «Матеріали для истории воссоединения Руси» П. Куліша, «Гаидамачина» та «Политические движения русского народа» Д. Мордовця¹¹.

Сучасники по-різному оцінювали Петра Івановича як людину. Офіційна оцінка була виключно позитивною. З іншого боку, хтось постійно поширював чутки про його схильність до хабарництва: «виманювання останніх крихт у вдів, сиріт та дрібних дворян ... трудом накопичених дрібних заощаджень»¹². Анонімні листи подібного змісту надсилалися по смерті П. Скоропадського його дружині.

¹⁰ Скоропадський П. Мое детство на Украине. *Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918*. Київ–Філадельфія, 1995. С. 387.

¹¹ Ульяновський В., Лупанов О. Скоропадські. Історія та традиції гетьманського роду... С. 35.

¹² Там само.

І все ж пам'ять про значні заслуги П. Скоропадського перед краєм довго зберігалася на Чернігівщині. Майбутній гетьман України, син Петра Івановича, у листах до матері в 1890-х рр. описував, як чернігівське дворянство віддавало шану батькові на Губернському зібранні – «там були численні овації»¹³.

Отже, родина Скоропадських, хоча й була частиною загальноімперської аристократії, але в той же час плекала та зберігала традиційні козацькі, а відтак українські цінності: любов до свободи, мови, культури та музики. Іван Скоропадський, який активно займався вихованням свого онука Павла, майбутнього гетьмана України, привчив його до шанування традицій та моральних цінностей, що притаманні українцям. У період Української держави Павло Скоропадський намагався скористатися уроками свого діда та втілити в життя підходи, яких його навчав дід¹⁴.

У спогадах про дитинство Павло Скоропадський зазначав: «Уся моя родина була дуже віддана російським царям, але в усьому підкреслювалось якось, що ми не є великоросами, а є малоросіянами (українцями), як тоді говорилося, знатного походження»¹⁵.

Іван Михайлович Скоропадський був одружений з Єлизаветою Петрівною Тарновською, родовий маєток якої розташовувався неподалік Тростянця і мав назву Качанівка. Обидві родини, Тарновські та Скоропадські, будучи нащадками відомих козацьких старшинських родів, плекали свою національну ідентичність та шанували українську історію. Григорій Степанович Тарновський (1788–1853), перший власник Качанівки, створив місце, яке приваблювало відомих українських діячів, зокрема Тараса Шевченка, з яким він мав дружні стосунки¹⁶. Вважаємо, що перетворення родинних гнізд старої козацької старшини (тепер уже в статусі дворян Російської імперії) на вагомий осередок української культури та збереження давніх національних традицій так само було елементом їх консервативної суспільно-політичної орієнтації, що відповідало аналогічним настроям більшості представників старої аристократії і в інших європейських народів того часу. Найбільше подібності тут маємо з польською шляхтою, що засвідчує наші традиційні зв'язки й водночас дозволяє вести мову про це явище як м'яку опозицію російській імперській владі.

Для прикладу, так само, як Скоропадські зробили свій маєток у Тростянці осередком збереження українських історико-культурних традицій, подібно й Григорій Тарновський за досить короткий період перетворив своє помістя у Качанівці за маргінальної місцини в неймовірно вишуканий за часом шляхетний маєток. Окрім самої садиби, було створено величезний парк з рідкісними породами дерев та рослин. Григорій Степанович Тарновський також успадкував великі володіння у Полтавській, Чернігівській та Київській губерніях, де він опікувався розвитком різних дрібних і великих заводів, фабрик та цукроварень¹⁷.

Тарновський з особливою цікавістю ставився до мистецтва та поезії, тому мав великі колекції творів літератури й вишукані рідкісні картини художнього мистецтва. Окрім цього, він підтримував розвиток музики та театру як на місцевому, так і на загальноімперському рівні.

Не залишивши по собі нащадків, Григорій Степанович передав маєток у Качанівці синові свого двоюрідного брата, Василю Васильовичу Тарновському (1810–1866).

Наступний власник Качанівки з дитинства вирізнявся хистом до науки та різноманітних промислів. Брав участь у публічних обговореннях та підготовці до реформи 1861 р. зі звільнення селян від кріпосного рабства. До того ж, обіймав різноманітні місцеві та губернські посади, займався поліпшенням життя та розвитку поміщицьких селян. Василь Тарновський допомагав розвивати народну освіту, засновуючи та фінансуючи відповідні заклади освіти для сільських дітей.

Як і предки Василя Васильовича, він займався благодійництвом, хоч сам і не вважав себе таким. Будучи людиною, сповненою розуму та статків, Василь Тарновський брав активну участь у культурно-просвітницькій діяльності та підтримував стосунки з багатьма тогочасними митцями, поетами, іншими інтелектуалами.

Особливими були відносини Тарновського до Пантелеймона Куліша. Василь Васильович фінансово допомагав публікувати твори письменника, які не друкувались у російських журналах, і натомість не просив нічого взамін.

¹³ Ульяновський В., Лупанов О. Скоропадські. Історія та традиції гетьманського роду... С. 35.

¹⁴ Терещенко Ю. Павло Скоропадський – творець Української держави. *Вісник КНЛУ*. 2018. Вип. 23. С. 10–14.

¹⁵ Скоропадський П. Мое детство на Украине. С. 387.

¹⁶ Терещенко Ю. Павло Скоропадський – творець Української держави. С. 10–14.

¹⁷ Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. Київ: Вид-чий дім А.С.С., 2005. С. 86–94; Товстоляк Н. Інтер'єри садиби Качанівка кінця XIX – початку XX ст. *Шевщина в історії України*. 2015. Вип. 8. С. 30–37; Шевченко Б. Качанівка, душі спочинок. Київ: Гнозис, 2011.

Вивчаючи активно історію, право та етнографію, В. Тарновський, як і багато представників старої, земельної аристократії в різних країнах Європи, проявляв цікавість до колекціонування, що пізніше справить враження на його старшого сина. Як і Скоропадські, Тарновські збирали старовинні реліквії та об'єкти українського культурного надбання, що прикрашали стіни їх родинного палацу у Качанівці. Різноманітні портрети відомих гетьманів та гетьманш, церковних діячів, осавулів і полковників – усе це й багато чого іншого зображувалося на картинах у коридорах і лицарській залі Качанівського палацу.

Допомагаючи живописцям і поетам у їх мистецькому розвитку, В. Тарновський усе ж так і не став загальновідомим меценатом. А проте він справив неабияке враження на своїх сучасників, і передусім на свого старшого сина Василя.

Василь Васильович Тарновський-молодший (1838–1899) за старою сімейною традицією охрестився під ім'ям Василь. Із дитинства він проявляв цікавість до старожитностей. Навчаючись у Москві та Києві, він купував різноманітні історичні артефакти, які в майбутньому оформлював у колекції в родинному маєтку в Качанівці. Окрім антикварних речей, які він знаходив на місцевих ринках, Василь Васильович вдавався до пошуків і дослідження колишніх панських маєтків, навколишніх сіл та вів активні дискусії з передовими вченими-істориками свого часу, котрі мали пістет і повагу до цього представника козацького роду.

Василь Васильович Тарновський був активним учасником археологічних досліджень і фінансував відповідні експедиції для пошуків старовинних речей. Особлива увага Тарновського була прикута до князівських і козацьких часів.

Як і його батько, В. Тарновський-молодший проявляв хист до громадсько-політичної діяльності, обіймаючи посади губернського секретаря та повітового маршалка, чим теж повторював характер життєвого шляху представників старої аристократії в інших країнах європейської цивілізації. До того ж, Тарновський долучився до знакових суспільно-політичних подій в історії України того часу. Зокрема, брав активну участь і робив пожертви на встановлення пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві та І. Котляревському в Полтаві. Фінансово підтримував український історико-літературний журнал «Кіевская старина» та проєкт створення Київської громадської бібліотеки.

Як було вже зазначено, В. Тарновський проявляв інтерес до археологічних досліджень. Однак, окрім цього, він доглядав та реконструював за власні кошти могили відомих українців. Так, щорічно був організатором подорожей до Канева, для відвідин та відання шани Кобзарю. Саме за кошти качанівського благодійника Василя Тарновського було впорядковано могилу Тараса Шевченка, яка довгий час перебувала в занедбаному стані.

Будучи відомим колекціонером, В. Тарновський-молодший збирав старожитності та видавав альбоми з художніми творами, які були пов'язані з Тарасом Шевченком. Щороку, у шевченківські роковини, Тарновський влаштовував великі поминальні обіди власним коштом, після яких шанувальники поета облаштовували Чернечу гору, приводячи її в порядок.

Не забував Василь Васильович і про сім'ю П. Куліша. Сім'я письменника отримувала допомогу від Тарновських.

Але головною справою життя Василя Тарновського була його колекція, яку він збирав і облаштовував усе своє життя. Маєток у Качанівці, завдяки власнику, наприкінці XIX ст. перетворився на справжній музей української минувшини. Тут можна було знайти різноманітні речі доісторичної епохи, часів Русі, козаччини – Хмельниччини та Гетьманщини тощо. Зали з портретами відомих українських діячів перетиналися зі справжнім середньовічним та ранньомодерним арсеналом зброї, прапори і хоругви нагадували часи перемог і нищівних поразок...

Завдяки колекціям, які збирали у своєму маєтку Тарновські, до наших днів дійшло чимало цінних артефактів, які мають важливе значення для української історії та оберігаються державою в найвизначніших музеях.

Витрачаючи гроші на чималі пожертви, реліквії та рідкісні речі, які становлять історичну значимість, В. Тарнавський-молодший поступово втрачав фінанси на утримання такого величезного маєтку, як Качанівка, зі своїми садами, парками та сільськими ремеслами. Наприкінці XIX ст. він був змушений продати маєток у добрі руки; значна частина колекції за його бажанням склала головний фонд Музею Українських старожитностей (нині – Чернігівський державний історичний музей ім. В.В. Тарновського), який 1897 р. він відписав Чернігівському земству¹⁸.

Ще одним видатним козацьким родом на Чернігівщині є сім'я Лизогубів. Першим відомим представником цього роду був Юхим Якович Лизогуб (1651–1704), який служив на різних урядових посадах у Чернігівському полку в др. пол. XVII ст. Його сини, Яків

¹⁸ Половець В. Династія качанівських благодійників. *Сіверянський літопис*. 2018. № 4. С. 142–149.

Юхимович (1675–1749) і Семен Юхимович (1677–1734) Лизогуби, продовжили батьківську справу, ставши активними учасниками політичного життя тогочасної України. Окрім державних урядників, у родині були також дипломати, військові та митці. Як і Тарновські, Лизогуби вирізнялися любов'ю до колекціонування старовинних ікон, картин, зброї та української атрибутики часів козаччини – подібно до дій аристократії в інших європейських країнах, особливо ж в Англії та Польщі¹⁹.

Родина Лизогубів мала хист до підприємницької діяльності та зналася на аграрних справах, оскільки мала великі території під скотарські господарства, що розвивалися «в ногу з часом». Але й у цьому простежується відданість консерватизму. Адже аграрна спеціалізація українських поміщицьких господарств відповідала внутрішню ідеям традиціоналізму, а в історичній площині зв'язувала їх господарів з минулими поколіннями...

Не були Лизогуби скупими на благодійництво. Зокрема, підтримували будівництво храмів і розвиток благоустрою сіл та містечок, якими володіли. Так, Яків Кіндратович Лизогуб (1620–1698) заповів неабиякі кошти на користь Києво-Печерської лаври, Софії Київської та чернігівських монастирів – Борисоглібському та Іллінсько-Троїцькому.

Інший представник цього роду – Семен Юхимович Лизогуб (1677–1734) – був прибічником І. Мазепи та залишався йому вірним аж до доленосної битви під Полтавою. Після поразки у битві він мав би бути репресований, проте йому вдалося уникнути цього сценарію завдяки шлюбу з донькою І. Скоропадського. Саме з цього періоду починаються сімейні відносини цих родів.

У середині XVIII ст. Лизогуби намагалися захищати козацькі вольності на правах козацької старшини й мали вплив на ключові рішення в Малоросійській колегії. Передусім цей вплив мав Яків Юхимович Лизогуб, який, окрім державних справ, знався ще й на юриспруденції, саме він одним із перших узагальнив правничу систему «малоросійського народу», за яким можна було відстоювати свої права перед судом²⁰.

З другої половини XVII ст. родина Лизогубів володіє маєтністю у Седнів, колишньому сотенному містечку Чернігівського полку, а згодом – волосному місту Малоросійської губернії. Саме Седнів у наступні століття став родинним помістям родини Лизогубів. І воно, так само як Скоропадські та Тарновські у своїх маєтках, зробили з провінційного містечка справжню перлину Чернігівської землі. Саме за часів Лизогубів у Седнів (Сновську) було зведено кам'яницю, храми та мальовничі садово-паркові комплекси, неподалік яких згодом була побудована родинна садиба.

Розбудовою паркового комплексу з особливою пристрасстю займався Іван Іванович Лизогуб (1787–1867). Завдяки його зусиллям були посаджені найрізноманітніші садово-паркові рослини та дерева, а територія оздоблена новими архітектурними ансамблями.

У цих місцях частим гостем був Т. Шевченко, який товаришував з багатьма визначними аристократичними українськими родинами. Отже, Лизогуби в цьому випадку не були винятком з-поміж місцевих українських дідачів. Особливі відносини у Шевченка були з молодшим братом Іллі Лизогуба, Андрієм, який не шкодував грошей на мистецтво та створював усі умови для свого друга.

До того ж, І. Лизогуб славився свободолобними поглядами на реформу зі скасування кріпацтва, але й це відповідало засадам консерватизму – здоровий глузд був засадничим принципом у ставленні класичних консерваторів щодо змін для подальшого розвитку. Наприклад, кріпаки, які на той час були у власності Лизогуба, не були переобтяжені роботою й мали гарний вигляд.

Але одним із найвідоміших представників роду Лизогубів був Федір Андрійович (1851–1928). Він став відомим передусім завдяки активній участі в політичному та суспільному житті²¹. Ф. Лизогуб встиг обійняти декілька вагомих посад на земському рівні в Чернігівській, а згодом і в Полтавській губерніях. Як представник заможної верстви, мав у володінні цегляний завод, а також великі землеволодіння в обох губерніях²².

Поряд із активною громадською діяльністю, у кращих традиціях сім'ї Лизогубів, Федір активно займався й меценатством: реконструкцією освітніх закладів та гуманітарною допомогою селянам і землевласникам, що постраждали внаслідок стихійних лих. Окрему увагу варто приділити його ставленню до української культури та передових українських митців і поетів. Так Ф. Лизогуб, як впливовий губерніяльний діяч, ініціював установа пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, а згодом – зведення будинку губернського земства. Цей будинок викликав неоднозначну реакцію в імперії, оскільки був побудований в

¹⁹ Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр. Київ: Кліо. 2020.

²⁰ Права, за якими судиться малоросійський народ. С. 547.

²¹ Бойко О. Лизогуб Федір Андрійович. С. 141.

²² Самохіна Н. Родина Лизогубів та її внесок у розвиток культури. *Скарбниця української культури*. 2006. Вип. 7. С. 55–56.

новому на той час стилі – «національному модерні», що викликало негативну реакцію у царя, який прирівняв цей стиль до «вульгарної мазепинщини»²³.

Політичні переконання Ф. Лизогуба тяжіли до ліберального консерватизму з українським культурницьким нахилом. Прагнучи поступово модернізувати українське суспільство, він виступав відвертим прихильником реформ, зберігаючи при цьому історичні традиції.

Нову реальність, яка виникла після подій 1917 р. – з більшовицьким терором та хаосом – Федір Андрійович не прийняв.

Ф. Лизогуб відіграв важливу роль в Українській Державі під проводом гетьмана П. Скоропадського. У травні 1918 р., після приходу Скоропадського до влади, саме Федір Лизогуб був призначений головою Ради міністрів Української держави (прем'єр-міністром), а також обійняв посаду міністра внутрішніх справ. Довірення йому цієї, другої за значимістю посади після гетьманської в ієрархії управління в Українській Державі, безперечно, забезпечувалося також і тотожністю політичної платформи обох діячів – Ф. Лизогуба та П. Скоропадського, – заснованої на консерватизмі.

Лизогуб активно працював над стабілізацією державного управління. Зокрема, намагався вирішити складні питання, пов'язані із землеволодінням та земельною реформою. Під його керівництвом було розроблено низку законодавчих ініціатив, спрямованих на розвиток економіки та забезпечення внутрішнього порядку в умовах політичної нестабільності в Україні. Лизогуб також підтримував ідею сильної централізованої влади, здатної ефективно керувати державою та протистояти зовнішнім загрозам²⁴.

Проте, попри всі зусилля П. Скоропадського та Ф. Лизогуба, політична ситуація в Україні залишалася дуже складною, і досягти значних успіхів не вдалося. Після падіння гетьманату наприкінці 1918 р. Лизогуб залишив свою посаду та емігрував разом із гетьманом за кордон – до Югославії, залишивши родину в Седнів. Його дружина Олександра Федорівна та чотири доньки, усі освічені й талановиті, працювали в шкільній освіті, проте жили у великій бідності. Після конфіскації маєтку вони мешкали в скромних умовах, терплячи матеріальні труднощі та моральне приниження. У 1922 р., не витримавши важких умов, Олександра Федорівна змінила прізвище на Левіц і виїхала з доньками до Петрограду, де їхні сліди зникли. Лише у 1980-х рр. донька Олена, артистка Маріїнського театру, намагалася повернутися до Седнева, але їй було відмовлено²⁵.

Сьогодні, завдяки зусиллям музейних працівників, пам'ять про родину Лизогубів поступово відновлюється. Проте колишній палац, переданий під музей, усе ще потребує капітального ремонту та реставрації²⁶.

Ще одним відомим родом в аристократичному середовищі Чернігівської землі були Милорадовичі, що походили із Сербії, але міцно ввійшли в історію України. Вони були представниками сербської аристократії, які на поч. XVIII ст. переселилися на українські землі, де вкоренилися й породнилися з багатьма впливовими козацько-старшинськими родами. Це дозволило Милорадовичам здобути численні маєтності та посісти важливе місце серед соціально-політичної еліти як пізньої Гетьманщини, так і Російської імперії²⁷.

Засновником гілки роду, яка вкоренилася на Чернігівщині, був Михайло Ілліч Милорадович (1650–1726), який за успішне виконання дипломатичних завдань у Чорногорії отримав від Петра I маєток на Лівобережній Україні²⁸.

Протягом століть Милорадовичі активно збільшували свої статки та вплив у регіоні. Вони стали власниками значних земельних маєтків і промислових підприємств, таких, як цукрові заводи та винокурні.

Григорій Олександрович Милорадович (1839–1905), один із найвідоміших представників цього роду, відіграв значну роль у громадсько-політичному житті Чернігівщини. Він був активним учасником місцевої Громади, брав участь у підготовці реформи зі скасування кріпацтва, а також обіймав посаду предводителя дворянства Чернігівської губернії. Його діяльність мала великий вплив на розвиток регіону, зокрема через заснування та підтримку Чернігівської губернської вченої архівної комісії, яка об'єднала місцевих дослідників і краєзнавців²⁹.

²³ АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / За заг. ред. Л. Івшиної. Київ: ТОВ «Українська прес-група», 2018. С. 319–338.

²⁴ Там само.

²⁵ Кривда М. «Пани-кровопивці», які врятували селян від голоду. *Голос України*. 2019. № 75. 18 квітня. С. 4.

²⁶ Там само. С. 1, 4.

²⁷ Коваленко О. Громадсько-політична та наукова діяльність Г.О. Милорадовича (1839–1905): Дис... канд. наук: 07.00.01. Чернігів, 2011. С. 21, 22, 23, 59, 155.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

Г. Милорадович був представником консервативного напрямку в українській історіографії, зосередившись на вивченні історії та генеалогії дворянства. Його «Родословна книга Чернігівського дворянства», видана у 1901 р., довгий час залишалася основним джерелом інформації про цю соціальну верству. Світогляд Милорадовича, що поєднував лояльність до дворянських традицій і національної культури, відобразився у його дослідженнях родинної історії.

Життєва ідеологія Г. Милорадовича також характеризувалася так званою «подвійною лояльністю» – одночасною підтримкою імперської влади та української національної культури, яка для його родини стала рідною. Він був прихильником збереження привілеїв дворянства, але також визнавав і підтримував національні ідеї. Це подвійне ставлення відображалося в його дослідженнях історії власної родини та ширшої любові й поваги до історії українського дворянства, яку він досліджував, і при цьому постійно підкреслював роль дворянських «гнізд» у збереженні культурної спадщини³⁰.

Милорадовичі, безумовно, були впливовими фігурами на Чернігівщині: поєднуючи сербські корені з українським патріотизмом, вони змогли сприяти розвитку регіону та його інтеграції в ширший історичний контекст майбутніх державотворчих подій.

Згадуючи про визначні родини Чернігівщини, що за характером своєї суспільної діяльності тяжіли до консерватизму, неможливо не згадати про Стороженків і родину Галаганів, які стояли на проукраїнських позиціях і активно розвивали українську культуру в умовах політики зросійщення.

Родина Галаганів походить зі старовинного козацького роду, який мав значний вплив на розвиток Лівобережної України, зокрема Чернігівщини. Засновник роду, Гнат Іванович Галаган (?–1748), був козацьким полковником Прилуцького та Чигиринського полку. Його нащадки займали важливі адміністративні посади, були активними учасниками суспільного та політичного життя, зберігаючи тісний зв'язок із Чернігівщиною.

Щодо поглядів родини, то Галагани були переважно консерваторами: вони зберігали традиційні цінності, зокрема високий ступінь релігійності та відданості усталеним суспільним відносинам, а тому з обережністю ставилися до реформ, зокрема до селянської реформи 1861 р.³¹

Родина Стороженків також мала козацьке походження й була однією з впливових на Лівобережній Україні. Засновник роду – Іван Федорович Стороженко (1620–1693), який був полковником Прилуцького полку і брав активну участь у політичному житті козацької держави. Родина Стороженків володіла значними маєтками на Чернігівщині й тісно співпрацювала з іншими впливовими родинами регіону, такими, як Галагани, Милорадовичі, Лизогуби.

Погляди родини Стороженків, подібно до Галаганів, також були консервативними: вони відстоювали збереження традиційного укладу життя та соціального порядку; брали участь у суспільно-політичному житті регіону, впливаючи на розвиток Чернігівщини; підтримували ідеї поступових змін, але уникали радикалізму, особливо коли йшлося про питання селянства та земельних реформ. Отже, консерватизм тут знову постає в цікавій іпостасі, що не заперечує змін, якщо вони справді мали продуктивну роль і не несли жодних загроз для подальшого нормального розвитку регіону та країни загалом. Усе це проявиться і в часи Української Держави, яка згуртує представників усіх цих родин. Та, на жаль, тогочасне українське суспільство буде прагнути швидких змін і не задумуватиметься над їх наслідками.

Один із знаних представників родини – Микола Володимирович Стороженко (1842–1942), український історик і педагог. На прикладі його життєвого шляху, який він відобразив у мемуарах, можна простежити, як зросійщені потомки козацької старшини поступово із «малоросіян» ставали українцями. Микола Володимирович мав глибоке розуміння історичних процесів і ролі України в них. Його погляди розвивалися під впливом досвіду та оточення, відображаючи складну еволюцію від «малоросійства» (відчуття належності до Малоросії, яка вважалася частиною Російської імперії) до усвідомленого «українства» (ідентифікації себе як частини української нації).

М. Стороженко ретельно аналізує минуле України, зокрема її козацьку спадщину. Він розмірковує над тим, як козащина формувала національну свідомість українців і яким чином ця свідомість зберігалася чи втрачалася протягом століть. Стороженко відчуває себе частиною цієї козацької традиції, і це усвідомлення впливає на його ставлення до сучасної йому України.

³⁰ Шевченко Б. Качанівка, душі спочинок. С. 120.

³¹ Будзар М. Влада, суспільство, родина в листах Григорія Галагана до дружини (січень–травень 1858 р.). *Сіверянина в історії України*. 2016. Вип. 9. С. 316–317.

Один із ключових аспектів його світогляду – розуміння того, що українська свобода, як він висловлюється, «перебуває в стані сплячки». Він вважав, що відсутність сильних лідерів, або, як він їх називає, «будителів», стала причиною занепаду козацької традиції та втрати національної єдності. Стороженко бачив своє завдання в тому, щоб пробудити національну свідомість, нагадати українцям про їхнє історичне коріння та важливість боротьби за власну незалежність³².

Отже, аристократія Чернігівщини зберігала старовинні традиції та звичаї, які часто спиралися на ідеали, закладені ще в часи Гетьманщини. Родини Галаганів та Стороженків, будучи частиною цієї еліти, підтримували зв'язок із Православною Церквою та місцевими культурними інституціями, що допомагало утримувати статус-кво та підсилювати їхній вплив на місцеве населення. Їхній авторитет, що сягав корінням минулих часів, також об'єктивно обумовлював їх консервативні погляди, що зберігалися протягом багатьох поколінь. Сприяли цьому й природно-географічні умови та характер господарського комплексу, властивий для родинних гнізд українських шляхетних родів. До певної міри можна сказати, що консерватизм був ще й засобом збереження зниклих реалій минулого, коли Україна мала власну державність, хай і в урізаному форматі Гетьманщини.

Досліджуючи життя та діяльність українських дідичів на Чернігівщині, можна виокремити певну тенденцію, яка виникла в контексті соціально-економічних та культурно-історичних умов життя українців. Цю тенденцію вдало окреслив П. Куліш у публіцистичному циклі 1861 р. «Листи з хутору»: головна ідея, що подавалася тут читачеві, отримала умовну назву «хуторянська філософія».

Ця філософія базується на ідеї життя в ізоляції від міської суєти, зосередженого на землеробстві, духовному розвитку, збереженні національних традицій та близькості до природи. Для прихильників цієї філософії хутір символізує ідеал гармонійного життя, де людина перебуває в єдності з природою, працює на власній землі і живе за законами патріархальної моральності. Перш за все – це було реакцією на індустріалізацію, урбанізацію та модернізацію, які вносили зміни в традиційний сільський спосіб життя, а в прихованому контексті – м'яку опозицію імперії. Ця філософія пропагувала повернення до природного, спокійного і автентичного життя на хуторі, де людина могла б знайти справжнє щастя та задоволення. Якщо ж говорити про представників козацької старшини, то вони, маючи значні земельні володіння та відчуваючи загрозу з боку нових соціальних і політичних змін, часто зверталися до ідеалів хуторянського життя як до способу збереження традиційної культури та свого соціального статусу.

Маючи панський статус та великі статки, аристократичні родини Чернігівщини могли б займатися марнотратством та вижимати із селян-кріпаків останні сили, проте часто відбувались абсолютно протилежні речі: для селян будувались освітні заклади, ремонтувались храми, створювались фонди допомоги від стихійних лих тощо.

Важливо зазначити, що підтримка аристократами т. зв. «хуторянських» ідеалів сприяла збереженню традиційної культури та звичаїв у середовищі українського селянства. Організуючи культурні заходи, українські аристократи підтримували розвиток народної творчості, збереження мови та фольклору. Це, врешті-решт, допомогло зміцнити національну ідентичність місцевого населення й протистояти асиміляційним процесам, що мали місце у більш урбанізованих регіонах.

З іншого боку, прихильність до «хуторянської філософії» сприяла соціальній ізоляції та створенню умов для розвитку маргінального (або побутового) консерватизму, який надовго вкоренився в середовищі населення регіону. Ідея хутору як ідеального місця для життя передбачала відокремленість від зовнішнього світу, що могло призвести до ізоляції регіону від загальнонаціональних процесів та інновацій. Це, у свою чергу, сприяло збереженню традиційних соціальних структур, але також заважало адаптації до нових викликів часу.

«Хуторянська філософія» також відіграла важливу роль у розвитку української літератури та мистецтва. Вона надихала багатьох письменників і митців, які бачили в житті на хуторі джерело духовної сили та національної автентичності. Літературні твори, що описували життя на хуторі, стали важливою частиною української культурної спадщини, пропагуючи ідеали природності, простоти та близькості до рідної землі.

Світогляд українських консерваторів поч. ХХ ст. зріс на традиціях та соціокультурних ідеалах старшинських аристократичних сімей Чернігівщини, що, безумовно, справило великий вплив як на селян, так і на тогочасну українську еліту.

Отже, вплив «хуторянської філософії» аристократичних родів Чернігівщини був двозначним: вона допомагала зберігати національну ідентичність і культурну спадщину, але

³² Пазюра Н. Микола Стороженко у світлі своїх спогадів. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2008. Вип. 19. С. 4–9.

водночас сприяла соціальній ізоляції та економічній стагнації. Її спадок відіграв значну роль у майбутніх визвольних змаганнях та становленні української незалежності. Для сучасної України це є важливим уроком, де збереження традицій має поєднуватися з відкритістю до інновацій та змін.

Також маємо визнати, що Чернігівщина стала основним осередком культивування консервативних ідей. А це, своєю чергою, засвідчує, що саме в цьому регіоні зосередилися нащадки еліти колишньої Гетьманщини. Бо ж саме ці особи через консерватизм зберігали тяглість культурно-історичних (а отже, у перспективі – і державних) традицій, що були закладені ще в часи постановня Гетьманщини.

Окрім цього, ураховуючи той факт, що місцева аристократія чимало зробила для підвищення культурного рівня краю, так само як і забезпечення інших потреб широких верств місцевого населення, – це спростовує негативне сприйняття консервативної ідеології загалом. Однозначно, український консерватизм не мав нічого спільного з російським охранительством. І це вкотре доводить діаметральну протилежність усього суспільно-політичного життя України та Росії. І водночас – контекстуальність української традиції консерватизму в загальноєвропейському вимірі.

References

- Boiko, O. (2009). *Lvzohub Fedir Andriiovch. Ents vklopedia istorii Ukrainy* [Lvzohub Fedir Andriiovch. Encyclopedia of Ukrainian history]. Kyiv, Ukraine.
- Bovua, D. (2020). Trykutnyk Pravoberezhzhia: Tsarat, shliakhta i narod. 1793–1914 rr. [The Right-Bank triangle: Tsarism, nobility, and people. 1793–1914]. Kyiv, Ukraine.
- Budzar, M. (2016). Vlada, susdilstvo, rodyna v lvyakh Hrvhorii Galahana do druzhynv (sichen–traven 1858 r.) [Power, society, family in letters of Hrvhorii Galahan to his wife (January – May 1858)]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Sivershchyna in the history of Ukraine*, 9, P. 315–318. Kyiv, Ukraine.
- Chutkvi, A. (2024). Narvy z ekonomichnoi istorii Ukrainy (kinets XVIII – poch. XX st.): na shliakhu do druhoho utverdzhennia kapitalizmu [Essays on the economic history of Ukraine (the late 18th – the early 20th c.): on the way to the second establishment of capitalism]. Nizhyn, Ukraine.
- Dzhvzhzora, I. (2020). Ekonomichna polityka rosiiskoho pravytstva suprotv Ukrainy v 1710–1730-kr rr. [The economic policy of the Russian government against Ukraine in 1710s–1730s]. Kyiv, Ukraine.
- Ivshyna L. (Ed.). (2018). AVE. Do 100-littia Hetmanatu Pavla Skoropadskoho [AVE. To the 100th Anniversary of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky]. Kyiv, Ukraine.
- Kryvda, M. (2019). «Pany-krovopyvtsi», yaki vriatuvaly selian vid holodu [«Bloodsucking nobles» who saved peasants from famine]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 75, P. 1, 4. Kyiv, Ukraine.
- Paziura, N. (2008). Mykola Storozhenko u svitli svoikh spohadiv [Mykola Storozhenko in the light of his memories]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 19, P. 229–239. Kyiv, Ukraine.
- Polovets, V. (2018). Dynastiia Kachanivskvykh blahodiinykv [The Dynasty of Kachanivka Benefactors]. *Siverianskvi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 142–149. Kyiv, Ukraine.
- Samokhina, N. (2006). Rodyna Lvzohubiv ta vii vnesok u rozvytok kultury [The Lvzohub family and their contribution to culture]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury: – Treasury of Ukrainian culture*, 7, P. 55–56. Kyiv, Ukraine.
- Shemshuchenko, Yu. (1997). Prava, za iakymy sudytsia malorosiiskyi narod [Laws by which little Russian people are judged]. Kyiv, Ukraine.
- Shevchenko, B. (2011). Kachanivka, dushi spochynok [Kachanivka, a rest for the soul]. Kyiv, Ukraine.
- Tairova-Yakovleva, T. (2017). Povsiakdennia, dozvillia i tradytsii kozatskoi elity Hetmanshchyny [Everyday life, leisure, and traditions of Cossack elite of the Hetmanate]. Kyiv, Ukraine.
- Tairova-Yakovleva, T. (2019). Inkorporvtisia: Rossiia i Ukraina pislia Pereiaslavskoi Radv (1654–1658) [Incorporation: Russia and Ukraine after the Pereiaslav Council (1654–1658)]. Kyiv, Ukraine.
- Tereshchenko, Yu. (2018). Pavlo Skoropadskvi tvorets Ukrainsoi derzhavv [Pavlo Skoropadskyi, the creator of the Ukrainian state]. *Visnyk KNLU – Bulletin of the KNLU*, 23, P. 10–14.
- Tovstoliak, N. (2015). Interiery sadyby Kachanivka kintsia XIX – poch. XX st. [Interiors of the Kachanivka estate of the late 19th – the early 20th c.]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Sivershchyna in the history of Ukraine*, 8, P. 30–37.
- Ulianovskvi, V., Lupanov, O. (1997). Skoropadski: Istoriia ta tradytsii hetmanskoho rodu [Skoropadsky: History and traditions of the hetman's family]. Kyiv, Ukraine.
- Vecherskvi, V. (2000). Palatsovo-parkovvi ansambl u Kachanivtsi [The palace and park ensemble in Kachanivka]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura – Monuments of Ukraine: history and culture*, 1, P. 7–15.
- Vecherskvi, V. (2005). Pamiatkv arkhitekturv v mistobuduvannia Livoberezhnoi Ukrainy: Vviavlennia, doslidzhennia, fiksatsiia [Monuments of architecture and urban planning of Left-Bank Ukraine: Identification, research, recording]. Kyiv, Ukraine.

Горбатюк Володимир Русланович – аспірант кафедри давньої та нової історії України, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська 60, м. Київ, 01033, Україна).

Horbatiuk Volodymyr – PhD-student of the department of ancient and modern history of Ukraine, T. Shevchenko national university of Kyiv (60 Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine).

E-mail: vrhorbatyuk@gmail.com

Дата подання: 14 вересня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 12 червня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Горбатюк, В. Чернігівська земля як центр формування української консервативної ідеології. *Сіверянський літопис*. 2025. № 3. С. 25–36. DOI: 10.58407/litopis.250304.

Цитування за стандартом APA

Horbatiuk, V. (2025). Chernihivska zemlia yak tsentr formuvannia ukrainiskoi konservatyvnoi ideologii [Chernihiv land as the center of the formation of the Ukrainian conservative ideology]. *Siverianskyi litopys* – *Siverian chronicle*, 3, P. 25–36. DOI: 10.58407/litopis.250304.

